

MOLNÁR ANDRÁS*

A pszichopata elkövetők büntetőjogi felelősségre vonásának elméleti dilemmái a büntetési célok fényében**

„Nem állítom, hogy tudom, miként történt; igyekeztem kideríteni; tudom, hogy vagy valami, vagy a dolgok valamely összjátéka felelős tébolyult cselekményéért. Tudom, hogy a természetben nincsenek véletlenek. Tudom, hogy az okot okozat követi. Tudom, hogy ha kellően okosak lennénk és kellő ismerettel rendelkeznénk a jelen ügyről, reáptapinthatnák az okra. Megteszem, ami tőlem telik, de mindez jórést spekuláció.

(...)

A természet erős és nem ismer irgalmat. A saját kifürkészhetetlen útjain jár, mi pedig áldozatai vagyunk. Jómagunk ebbe kevés beleszólással bírunk. A természet kézbe veszi ezt a munkát, mi pedig eljuttatjuk a reánk osztott szerepet.”

Clarence Darrow védőbeszéde Nathan Leopold és Richard Loeb tárgyalásán, 1924. augusztus 22-én

„Ha filozofikus eszmecserébe bocsátkoznék olyasvalakivel, akit akasztófára (vagy villamoszékbe) készülnök küldeni, azt mondanám, nincs kétségem afelől, hogy a tette elkerülhetetlen volt az ön számára, ám annak érdekében, hogy mások számára elkerülhetőbbé váljék, javasoljuk önt feláldozni a közjó oltárán.”

Oliver Wendell Holmes levele Harold Laskinak, 1925. december 17.

Ahogy a különböző tudományok segítségével egyre többet tudunk meg az ember individuális és társas viselkedésének ösztönzőiről, okairól, úgy időről-időre újra kell gondolnunk az egyes embercsoportok viselkedéséhez fűződő értékítéleteinket és az azok nyomán kialakult jogi szabályozást. Az alaposabb megismerés árnyaltabb, a helyzethez jobban illeszkedő, és mindezek miatt hatékonyabb szabályozást tesz lehetővé. Előfordulhat az is, hogy az alkalmazott jogi értékelés tartalmában nem változik, ugyanakkor mögöttes

* adjunktus, SZTE-ÁJTK Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet

** A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

elméleti premisszái új alapokra helyeződnek, amivel a kapcsolódó kérdésfeltevések iránya megváltozik.

Nincs ez másként az agyműködés joggal összefüggő kérdéseinek a kutatásával sem. A jog működésében fontos szerepet játszik az emberek mentális tevékenysége, hiszen a jogi felelősség megállapításának előfeltétele a jogilag releváns magtartással összefüggő tudat megléte. Nem lehet felelős a tettéért az a személy, akinek a cselekménye nem tudható be neki valamilyen formában – a büntetőjogban ezt a bűnösség fogalma fejezi ki, a polgári jogban a felróhatóság. A jogkövetésnek és a jogsértésnek sok esetben van egy morális komponense is, az, hogy a cselekvő nem pusztán adatszerűen van tisztában magatartása tiltott jellegével, hanem erkölcsileg is megéli, vagyis érzi, hogy a magatartást nemcsak a jog, hanem az erkölcs is tiltja.

Az erkölcsi érzék megléte tehát szervesen összefügg a jogkövetés problémakörével, valamint a jogkövetés számon kérhetőségével, a jogsértés szankcionálásával. Az agykutatás és a jogtudomány diszciplináris összefüggése mögött az a belátás húzódik, hogy az elmeműködést és a döntéseinket agyi folyamatok kísérik és határozzák meg, ebből kifolyólag egyes jogilag releváns magatartások megítélését az ilyenkor lezajló agyi folyamatok megismerése árnyalhatja. Ez az összefüggés az erkölcsi érzék és az erkölcsi ítéletalkotás esetében is fennáll; e tekintetben valószínűleg a Greene és társai által elvégzett funkcionális MRI-vizsgálat a legismertebb, amely arra a következtetésre jutott, hogy ha egy adott helyzetben közvetlen résztvevőként kell meghoznunk bizonyos erkölcsi vonatú döntéseket, akkor a válaszadás során más agyterületek aktiválódnak, mint ha közvetett résztvevőként kellene dönteni (a konkrét kísérletben azt kellett eldönteni, hogy a felvázolt szituációban helyes-e feláldozni egy ember életét öt megmentése érdekében).¹ Mivel az agyi folyamatok – értelemszerűen – hatással lehetnek a jogilag releváns döntéseinkre is, felmerül a kérdés, nem kényszerítenek-e az agykutatás eredményei arra, hogy alapjaiban változtattuk meg a jogról való tudásunkat. Greene és Cohen válasza meggyőzőnek tűnik arra nézve, hogy bizonyos értelemben – a karteziánus dualista emberkép megkérdőjeleződése miatt – kétségkívül érdemes jogképünk bizonyos elemeit újragondolni, de ez valójában nem eredményezi a jog működésének és funkciójának gyökeres megváltozását.² A kérdés mindazonáltal a tudományos ismeretek rohamtempójú felgyülemelésével újra és újra aktuálissá válik.

Ebben az összefüggésben merül fel a pszichopata elkövetők büntetőjogi felelősségre vonásának problematikája. Az alapkérdés az, van-e helye büntetés kiszabásának a bizonyítottan pszichopata elkövetővel szemben, tekintettel arra, hogy a pszichopátia olyan mentális rendellenesség, amelynek kialakulásáról az alany nem tehet, és amely ugyanakkor alkalmatlanná teszi őt arra, hogy cselekedetének erkölcsi súlyát felismerje. A dilemma nem új és nem is önmagában álló. Mint arra Horváth Tibor a büntetési elméletek fejlődéstörténetét áttekintő monográfiájában – melyre ez a tanulmány jelentős mértékben támaszkodik – rámutatott, a pozitívista büntetéseleméletek az egyén biológiai, illetőleg társadalmi determináltságából kiindulva a társadalmat védő és az elkövetőt megváltoztató

¹ GREENE, Joshua D. et al.: An fMRI Investigation of Emotional Engagement in Moral Judgment. *Science*. New Series, 2001/5537. 2105–2108. pp. (doi: 10.1126/science.1062872).

² GREENE, Joshua–COHEN, Jonathan: For the law, neuroscience changes nothing and everything. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, 2004/359. 1783–1784. pp. (doi: 10.1098/rstb.2004.1546).

biztonsági intézkedéseket tartottak indokoltak, egyes esetekben bűncselekmény elkövetésének hiányában, az elkövető veszélyességére tekintettel is.³ Ez a büntetéselmélet a felvilágosodással és a tudományos empirizmusnak a társadalmi jelenségek vizsgálatára történő kiterjesztésével jelent meg a büntetőjogi gondolkodásban. E gondolati hagyomány nyomán a nyugati civilizáció legkésőbb Comte óta a különféle tudományokra támaszkodva nagy reményeket támasztott az emberiség tökéletesítése, de legalábbis a viselkedés kiszámíthatóvá és kezelhetővé tétele iránt. Az agykutatás beleillik ebbe a tendenciába, és korunk befolyásos gondolkodóitól is hallani olyan nyilatkozatokat, amelyek a bűnelkövetőket elromlott – és ebből következően „megszerelhető” – gépekhez hasonlítják.⁴ Ebbe gondolati sémába illeszkedik a pszichopata bűnelkövetők felelősségének kérdése.

A jelen tanulmány célja az, hogy betekintést nyújtson a pszichopata elkövetők felelősségre vonásának elméleti megfontolásaiba. Az alapprobléma az, hogy a „hétköznapi” elkövetőkhöz hasonlóan büntethetők-e az erkölcsi érzékükben sérült pszichopaták, vagy ez a sérült állapot kellő indokot szolgáltat arra, hogy a büntetéstől eltérő jogkövetkezményt alkalmazzon velük szemben a jogalkalmazó. A vonatkozó szakirodalomban erős konszenzus mutatkozik arra nézve, hogy a pszichopátia fennállása nem indokolja a büntetés mellőzését, és ez a tanulmány is hasonló megfontolásokon alapszik. Ugyanakkor a szakirodalom jellemzően a pszichopaták mentális állapotával összefüggő adatok mérlegelésére helyezte a hangsúlyt, ami kétségkívül elengedhetetlen a probléma vizsgálatakor, ugyanakkor ha a büntetés létjogosultsága a kérdés, akkor nem mellőzhető a témakifejtés árnyalása a büntetési célok fényében. Ezért a problémakörrel kapcsolatos fő érvek bemutatása mellett a tanulmány igyekszik röviden áttekinteni, hogy a büntetőjog-tudományban elfogadott fő büntetési célok közül melyikkel indokolható leginkább a pszichopaták büntetéssel való sújtása. A gondolatmenet azt a következtetést igyekszik igazolni, hogy a pszichopaták büntetőjogi felelősségének kérdése nem önmagában áll, és talán nem is a legfontosabb, amit a pszichopátia jogi relevanciájával kapcsolatban meg kell válaszolni, hanem tekintettel kell lenni az egyes büntetési célok elérhetőségére.

1. A pszichopátia sajátosságai és kérdőjelei

1.1. A pszichopátia jellemzése

Az egyik első pszichiáter, aki feljegyzéseket készített a pszichopaták viselkedési mintáiról, a francia Philippe Pinel volt, aki a megbánás és az önuralom tendenciózus hiányára figyelt fel az esetükben, és „delírium nélküli mániás felindultságként” (*emportement maniaque sans délire*) jellemezte állapotukat.⁵ A tudománytörténet úgy tartja, hogy James

³ HORVÁTH Tibor: *A büntetési elméletek fejlődésének vázlatja*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1981. Konkrétan a pszichopata elkövetők tettének jogi megítélése sem vadonatúj probléma, erre utal, hogy maga Horváth is tesz róla egy futó említést. HORVÁTH: i. m. 116. p.

⁴ Richard Dawkins és Robert Sapolskyt idézi: SATEL, Sally–LILJENFELD, Scott O.: *Brainwashed. The Seductive Appeal of Mindless Neuroscience*. Basic Books. New York, 2013. 128. p.

⁵ HARE, Robert D.: *Without Conscience. The Disturbing World of the Psychopaths among Us*. The Guilford Press. New York, 1999. 25. p.

Prichard tette széles körben ismertté az elképzelést, miszerint a ma pszichopátiaként ismert állapot a morális ítélőképesség rendellenessége.⁶ Ennek árnyalására mindazonáltal meg kell jegyezni, hogy a Prichard által „morális elmebetegségnek” (*moral insanity*) nevezett rendellenesség esetleírásai ugyan kétségtelenül tartalmaztak a pszichopátákra is jellemző viselkedésmintákat,⁷ ugyanakkor a „morális” melléknév az okfejtéséből kitűnően nem szigorúan a páciensek erkölcsi életével, hanem az érzelmi állapotukkal állt összefüggésben.⁸

A pszichopátia ma ismert jellemzésének kialakulásában fontos mérföldkövet jelentett Hervey Cleckley eredetileg 1941-ben megjelent értekezése a pszichopátia természetéről. Vizsgálódásaival összefüggésben fontos kiemelni, hogy Cleckley már nem elsősorban bűnügyi-kriminálpszichológiai kontextusban foglalkozott a kérdéssel, hanem a pszichopátia mindennapi előfordulásával is foglalkozott. Cleckley a következő tulajdonságokat és viselkedési tendenciákat azonosította, amelyek megfigyelései szerint jellemzőek a pszichopátákra:⁹

- Felszínes vonzerő, magas intelligencia
- A tévképzetek, illetve az irracionális gondolkodás egyéb jeleinek hiánya
- Az „idegesség” és a pszichoneurotikus megnyilvánulások hiánya
- Megbízhatatlanság
- Hazudozás, őszintétlenség
- Megbánás és szégyenérzet hiánya
- Megfelelő motiváció nélküli antiszociális viselkedés
- Rossz ítélőképesség, képtelenség a hibákból való tanulásra
- Kóros egocentrikusság, szeretetre való képtelenség
- A fő affektív reakciók általános elégtelensége
- Lényeglátás kifejezett hiánya
- Zárkózottság az általános interperszonális viszonyokban
- Szokatlan és taszító viselkedés alkoholos befolyásoltság alatt, illetve néha anélkül is
- Ritkán hajtják végre az öngyilkosságot
- A nemi élet személytelen, fantáziátlan, nem teljes
- Képtelenség bármilyen életterv követésére

Amikor Hare a British Columbia-i Egyetem kutatócsoportjával folytatott kutatásokat fogvatartottak körében, alkalmazott módszertanának sarokkövét képezte Cleckley leírása. Erre azért volt szüksége, mert elégtelennek tartotta az interjúkészítést, a fogvatartottak ugyanis rendszeresen igyekeztek manipulatív módon megválaszolni ezeket a kérdéseket,

⁶ HARRIS, GRANT T. et al.: *The Construct of Psychopathy*. Crime and Justice, 2001/28. 202. p.

⁷ Ilyen például az, hogy hajlamosak minden előzmény és ok nélkül hirtelen dühbe gurulni, továbbá hogy hajlamosak a bűnözésre anélkül, hogy bűnös szándékot tapasztalnának. PRICHARD, JAMES COWLES: *A Treatise on Insanity and Other Disorders Affecting the Mind*. Sherwood, Gilbert, and Piper. London, 1835. 21–22. pp.

⁸ WHITLOCK, F. A.: *Prichard and the Concept of Moral Insanity*. Australian and New Zealand Journal of Psychiatry, 1967/2. 74. p. (doi: 10.3109/00048676709159168) Prichard egyebek mellett szélsőséges hangulatváltozásokról számol be egyes páciensek esetében. PRICHARD: i. m., 18–19. pp.

⁹ CLECKLEY, HERVEY: *The Mask of Sanity. An Attempt to Clarify Some Issues about the So-Called Psychopathic Personality*. Emily S. Cleckley. Augusta, 1988. 338–339. pp.

rádásul – erre a pszichopátiával kapcsolatos kutatások gyakran rámutatnak – a pszichopáták kifejezetten „tehetségesek” környezetük befolyásolásában. Mivel azonban egyes kutatók még így is bizonytalanságuknak adtak hangot annak kapcsán, hogyan jutott el Hare és csapata a pontos diagnózis felállításához, Hare kidolgozott egy új diagnosztikai módszert, ez lett a *Psychopathy Checklist*. A teszt két faktorra oszlott: az 1-es faktor az interperszonális és affektív tulajdonságokat tartalmazta (vagyis nagyjából a pszichopáták belső életével, személyiségével kapcsolatos tulajdonságokat), a 2-es faktor pedig az antiszociális életvitel jegyeit (vagyis a társadalmi viselkedés anomáliáit). Ez a változat *Psychopathy Checklist-Revised* elnevezéssel (bevett rövidítésében PCL-R) több módosításon átesett, és mindmáig a legmegbízhatóbb eszköz a pszichopátia azonosítására.¹⁰ Jelenleg használatos formájában a PCL-R két faktora két-két további aspektusra (*facet*) oszlik, melyek mindösszesen 20 tulajdonságot ölelnek fel, jóllehet egyes változatok további vonásokat is beemelnek. A teszt az alábbi módon strukturálódik, egyúttal Hare rendszerében az alábbi tulajdonságok jellemzőek a pszichopátákra:¹¹

1. faktor

Interperszonális tulajdonságok

- Simulékonyság, felszíni vonzerő
- Grandiózus önértékelés
- Kóros hazudozás
- Megtévesztő, manipulatív viselkedés

Affektív tulajdonságok

- Megbánás vagy lelkiismeret-furdalás hiánya
- Sekélyes érzelmi élet
- Közömbösség, empáthiány
- Felelősség elfogadására való képtelenség

2. faktor

Életvitel

- Stimuláció iránti szükség
- Parazita életvitel
- Realisztikus, hosszú távú célok hiánya
- Impulzivitás
- Felelőtlenység

Antiszociális viselkedés

- Gyenge viselkedéskontroll
- Korán megjelenő viselkedési problémák
- Fiatalkori bűnelkövetés
- Feltételes szabadságra bocsátás eredménytelensége
- Változatos bűncselekmények elkövetése

¹⁰ HARE: i. m. 28–33. pp.

¹¹ Hare, Robert D. et al.: *The PCL-R Assessment of Psychopathy. Development, Properties, Debates, and New Directions*. In: Patrick, Christopher J. (szerk.): *Handbook of Psychopathy*. Second Edition. The Guilford Press. New York, 2018. 41–43. pp.

A pszichopátia jelensége átfedést mutat más pszichiátriai fogalmakkal, nevezetesen az antiszociális személyiségzavarral és a szociopátiával. Ez a keveredés nemcsak a hétköznapi szóhasználatban fordul elő,¹² hanem olykor a szakirodalom is bizonytalanságot mutat a pontos elhatárolást illetően. Az elsődleges problémát az képezi, hogy a pszichopátia és az antiszociális személyiségzavar sok tekintetben hasonló viselkedésmintákat eredményez: az antiszociális személyiségzavar – amelynek leírását a *Diagnosztikai és Statisztikai Kézikönyv* ötödik kiadása (a továbbiakban: *DSM-5*) a pszichopátiával ellentétben tartalmazza – diagnosztikai kritériumai közé tartozik a normákhoz való igazodás képességének hiánya, a hazudozás, az életterv követésére való képtelenség és a felelősségérzet hiánya.¹³ Emellett az elsősorban a pszichiátriai szakmát érintő fogalmi bizonytalanság mellett főleg a hétköznapi szóhasználatban megfigyelhető a pszichopátia és a szociopátia rokon értelmű szavakként történő alkalmazása. Richard Conti egy rövid szerkesztéségi előszavában antiszociális személyiségzavart olyan rendellenességként jellemezte, amely viselkedésminták alapján azonosítható, ezzel szemben a pszichopátia PCL-R szerinti megállapításához személyiségjegyek és viselkedésminták együttes fennállása szükséges. A szociopátiát pedig idejétmúlt kifejezésként jellemezte, ami elvéve fordul elő a tudományos diskurzusban, és tartalma az antiszociális személyiségzavarral mutatott rokonságot.¹⁴ Lykken arra mutatott rá, hogy az antiszociális személyiségzavar megállapítása a *DSM-5* értelmében csak 18 éves életkor fölött lehetséges, a pszichopátia ennél fiatalabb korban történő megállapítása azonban nincs kizárva.¹⁵ Emellett Hare azt hangsúlyozza, hogy az antiszociális személyiségzavar diagnosztizálásához – szemben a pszichopátiával – nem szükséges az empátia hiánya, a nagyozolás és az érzelmek sekélyessége.¹⁶ Ugyancsak Hare írja, hogy a szociopátia nem pszichiátriai szakkifejezés, és olyan viselkedésmintákra utal, amelyek a szociopáták környezetében megfelelnek a normáknak, azonban a társadalom többsége elítélendőnek tartja őket. Ebben az értelemben tehát a szociopátia a többségi kultúrától eltérő szubkulturális neveletésből eredő bűnözői magatartást jelöli.¹⁷ Ugyanakkor Hare fenti distinkciójával markánsan ellentétes Lykken fogalomhasználata, aki a pszichopátia és a szociopátia megkülönböztetését a köztudatban is elterjedt módon alkalmazza, vagyis pszichopátiának minősíti az inherens, az alanyban „alkatilag” meglévő tüneteket, ezzel szemben szociopátiának nevezi a tünetegyüttest, ha az a környezeti hatásnak tulajdonítható.¹⁸

A fenti problémához kapcsolódik Raine és Yang áttekintő tanulmánya, amely a különböző antiszociális viselkedésminták idegi alapjaival foglalkozik, és emellett, hogy szá-

¹² Talán nem túlzás kijelenteni, hogy a „pszichopata”, illetve „pszichopátia” fogalmak a közvélemény által a leggyakrabban „abuzált” pszichiátriai szakkifejezések közé tartoznak.

¹³ *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. Fifth edition.* American Psychiatric Publishing. Arlington, 2013. 659. p.

¹⁴ CONTI, RICHARD P.: *Psychopathy, sociopathy, and antisocial personality disorder.* Forensic Research & Criminology International Journal, 2016/2. 53. p. (doi: 10.15406/frcij.2016.02.00046).

¹⁵ LYKKEN, DAVID T.: *Psychopathy, Sociopathy, and Antisocial Personality Disorder.* In: PATRICK, Christopher J. (ed.): *Handbook of Psychopathy.* Second Edition. The Guilford Press. New York, 2018. 22. p.

¹⁶ HARE, ROBERT D.–BABIÁK, PAUL: *Kígyók öltönyben. Amikor a pszichopáták dolgoznak.* (ford. Nagy Márta és Nyuli Kinga) Scolar Kiadó. Budapest, 2013. 31. p.

¹⁷ HARE – BABIÁK: i. m.

¹⁸ LYKKEN, DAVID T.: *The Antisocial Personalities.* Lawrence Erlbaum Associates. Hillsdale, 1995. 115. p., 195. p.

mos – elsősorban strukturális – párhuzamot állapít meg az antiszociális személyiségzavarban szenvedő, illetve pszichopata alanyok között, egyes területeken különbségekre is rámutat. Így például a kísérletek eltérő amigdalatevékenységet figyeltek meg az antiszociális személyiségzavarban szenvedők, illetve a pszichopaták esetében.¹⁹

A pszichopátia jelenségének magyarázatára két domináns elméleti modell alakult ki. Ezek a modellek abban térnek el egymástól, hogy az agyműködés morális-érzelmi, illetve döntéshozatallal és mérlegeléssel kapcsolatos aspektusaira helyeznek kiemelt hangsúlyt. Az ún. „szomatikus marker hipotézis” a pszichopátia kialakulásának elsődleges okaként a döntési képességért felelős agyterületek sérülését jelöli meg, és ebből következően azt, hogy az egyén nem képes figyelembe venni cselekményei várható negatív következményeit. Ez az elképzelés Damasiótól származik, aki általában a döntési folyamat természetét magyarázta vele. Damasio szerint a szomatikus marker a test öntudatlan reakciója a hosszú távú vagy nagy jelentőségű döntési helyzetekben, egyfajta zsigeri megérzés, ami segít szűkebbre vonni a mérlegelhető alternatívákat. A szomatikus markerek a tanult érzelmek hatására lépnek működésbe, vagyis abban segítenek, hogy a tapasztalataink alapján negatívnak bizonyult következménnyel járó döntésektől tartózkodjunk.²⁰ Normális működésükhöz szükséges, hogy az agy és a (társadalmi) környezet egyaránt egészséges legyen; a pszichopátia pedig e tanulási és döntési mechanizmusért felelős agyi területek sérülésére vezethető vissza.²¹

A fentiekhez képest a második modell, az „erőszakelfojtási mechanizmus” elmélete az empátiáért és a normális társas életért felelős agyterületek hibás működésében látja a jelenség fő magyarázatát. Blair szerint az egyénben a korai erkölcsi fejlődés során kifejlődik egy mechanizmus a másokkal szembeni erőszakos cselekmények elfojtására. Ez a mechanizmus a másik személy fájdalomkifejezéseit észlelve az erőszak megállítására ösztönzi a cselekvőt azáltal, hogy a cselekvő negatív megerősítést kap az olyan magatartásaira, amelyek kiváltják a másik személy fájdalomkifejezéseit.²² Az erőszakelfojtási mechanizmus kialakulása eredményezi a moralitás egyes aspektusainak létrejöttét,²³ Blair pedig ennek elmaradásával magyarázza a pszichopaták erkölcsi érzékének kifejeletlenségét.²⁴ A pszichopátia tehát ebben a modellben egy személyiségfejlődési rendellenesség, ami azért alakul ki, mert nem fejlődött ki az egyénben az a gát, ami az erőszak megfékezésére szolgál, ha az áldozat kifejezi a szenvedését, másképpen szólva a pszichopata képtelen együtt érezni áldozatával.

Áttekintő tanulmányukban Weber és társai arra a megállapításra jutottak, hogy mindkét elméletet alátámasztják kutatások, ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy a pszichopátia sokkal

¹⁹ RAINE, ADRIAN–YANG, YALING: *Neural foundations to moral reasoning and antisocial behavior*. Social Cognitive and Affective Neuroscience. 2006/3. 205. p. (doi: 10.1093/scan/nsl033).

²⁰ DAMASIO, ANTONIO R.: *Descartes' Error. Emotion, Reason, and the Human Brain*. Avon Books. New York, 1994. 173–174. pp.

²¹ DAMASIO: i. m. 177–178. pp.

²² BLAIR, R. J. R.: *A cognitive developmental approach to morality: investigating the psychopath*. Cognition, 1995/1. 8–9. pp. (doi: 10.1016/0010-0277(95)00676-P).

²³ BLAIR i. m. 3–4. pp.

²⁴ Uo. 10–11. pp.

inkább jellemezhető több agyi rendellenesség összekapcsolt hatásaként.²⁵ Emellett a szerzők felhívják a figyelmet két olyan kutatásra, amelyek arra engednek következtetni, hogy a vizsgált agyi elváltozások csak az ún. „sikertelen” – leleplezett – pszichopata elkövetőknél voltak megfigyelhetők, a „sikereseknél” nem.²⁶ Ezek a megfigyelések azért érdemelnek kiemelés, mert arra mutatnak rá, hogy a pszichopátia nem homogén kategória.

Újabban egyre elfogadottabbnak tűnik, hogy a pszichopátia egy komplex okokra visszavezethető állapot, amelynek kialakulásában biológiai, pszichológiai és társadalmi tényezők egyaránt közrejátszanak. Maga az elképzelés nem újkeletű és látszólag nem is különösebben újszerű, elvégre közhelyszámba megy, hogy az egyént a belső (testi-pszichikai) és külső (társadalmi) körülmények egyaránt formálják, a pszichopátia kutatásában azonban az elmúlt években kezdett markánsan teret nyerni az az elképzelés, hogy a különböző tényezők egymással kölcsönhatásban eredményezik a pszichopátiát.²⁷ Frazier és társai kritikus élel jegyzik meg, hogy a kutatói közösség gyakran túlságosan erősen egy determinista kiindulóponton támaszkodtak a pszichopátia vizsgálata során, ugyanakkor még a pszichopátiával összefüggő biológiai folyamatok, illetve ezek együttes működése kapcsán is rengeteg kérdés maradt nyitva.²⁸ Nem állítható tehát, hogy a pszichopátiának van egyetlen pontosan körülírható *causája*, ami szükségszerűen eredményezi ennek a mentális állapotnak a kialakulását.

A pszichopata bűnelkövetők, mint az fentebb látható volt, a bűncselekmények széles körét követik el, köztük erőszakos bűncselekményeket is. Ezzel összefüggésben felmerül a kérdés, ez az erőszak mennyiben instrumentális, valamilyen cél elérésére vagy vágy kielégítésére irányul. A gondolat, miszerint a pszichopátia és az instrumentális erőszak között kapcsolat áll fenn, kézenfekvőnek tűnhet, mivel a fogalomba belefér, hogy a pszichopata a vágyát akár erőszak útján is kielégíti. Ezt az összefüggést alátámasztani látszik a pszichopátia evolúciós magyarázata, miszerint az érzelmi korlátok hiánya és a promiszkuitás nagyobb reprodukív hatékonyságot eredményez és ebből a szempontból adaptív tulajdonság,²⁹ az instrumentális erőszak egyes kutatások szerint elősegíti ezt az adaptív jelleget.³⁰ A kutatások eleinte megerősíteni látszottak a pszichopátia és az instrumentális erőszak közötti összefüggést, azonban a későbbi kutatások árnyalták az erre irányuló következtetéseket, és kifejezetten az interperszonális oldal vonatkozásában találtak összefüggést.³¹ Ezt a szűkebb tartományú kapcsolatot egy metaanalízis is megerősítette,

²⁵ WEBER, SABRINA et al.: *Structural Brain Abnormalities in Psychopaths—a Review*. Behavioral Sciences and the Law, 2008/1. 21–23. pp. (doi: 10.1002/bsl.802).

²⁶ WEBER et al.: i. m. 16–17. pp.

²⁷ E tényezők áttekintéséhez az újabb szakirodalom köréből lásd pl. THOMSON, NICHOLAS D.: *Understanding Psychopathy. The Biopsychosocial Perspective*. Routledge. London, 2019. 143–150. pp.

²⁸ FRAZIER, ANNABELLE: *Born this way? A review of neurobiological and environmental evidence for the etiology of psychopathy*. Personality Neuroscience, 2019/8. 11. p. (doi: 10.1017/pen.2019.7).

²⁹ LEEDOM, LIANE J. – ALMAS, LINDA HARTOONIAN: *Is psychopathy a disorder or an adaptation?* Frontiers in Psychology, 2012/549. 1. p. (doi: 10.3389/fpsyg.2012.00549).

³⁰ GLENN, ANDREA L.–RAINE, ADRIAN: *Psychopathy and instrumental aggression: Evolutionary, neurobiological and legal perspectives*. International Journal of Law and Psychiatry, 2009/4. 254–255. pp. (doi: 10.1016/j.ijlp.2009.04.002).

³¹ WALSH et al.: *Psychopathy and instrumental violence: facet level relationships*. Journal of Personality Disorders, 2009/4. 419–420. pp. (doi: 10.1521/pedi.2009.23.4.416) LAURELL et al.: *Facets on the psychopathy checklist screening version and instrumental violence in forensic psychiatric patients*. Criminal Behaviour and Mental Health, 2010/4. (doi: 10.1002/cbm.779).

amely azonban kiemelte, hogy a kapcsolat összetettebb, mert a pszichopatiára jellemző más tulajdonságok túlsúlya éppen a reaktív erőszakkal mutat szorosabb kapcsolatot.³²

A fentiek összegzéseként a pszichopátia következő, a jelen tanulmány szempontjából releváns sajátosságait érdemes kiemelni.

1. A pszichopátia mentális rendellenesség, amely egyfelől személyiségi, másfelől interperszonális tulajdonságokból tevődik össze.
2. A pszichopátia fő jellemzői közé tartozik a fokozott önzőség, egocentrizmus, az antiszociális viselkedés, a társadalmi normák tiszteletének hiánya és az erkölcsi szabályok elismerésére való képtelenség.
3. A pszichopáták által elkövetett erőszakos cselekmények jellege – nevezetesen hogy instrumentális vagy reaktív erőszak történt-e – összefügg azzal, hogy az elkövető a PCL-R mely kategóriáiban ér el magas értéket.
4. A fentiekkel összefüggésben a pszichopáták társadalmi arányukhoz képest nagyobb arányban válnak bűnelkövetővé.
5. A pszichopatiát kiváltó okok halmaza biológiai, pszichológiai és társadalmi tényezőket egyaránt magában foglal. Jelenleg nem ismert egyetlen olyan, pontosan körülírható okfolyamat, amellyel a pszichopátia kialakulása kétséget kizáróan magyarázható lenne.
6. A pszichopátia nem tekinthető homogén kategóriának, a pszichopátának minősített személyek halmazán belül további distinkciók tehetők.

1. 2. Exkurzus: a medikalizálás aggálya

A jelen tanulmánynak nem központi témája, röviden azonban érdemes említést tenni pszichiátria, valamint a mentális betegség mint orvosi kategória kritikájáról. Mindenekelőtt Foucault volt a „zászlóshajója” annak a XX. századi elképzelésnek, mely szerint a pszichiátria a természettudományok objektivitásának leple alatt valójában hatalmi eszköz, amellyel a modern, identitásukat a racionális/irracionális kettősségre alapító társadalmak elhatárolják magukat az irracionálisan, vagyis helytelenül viselkedő tagjaiktól, illetve rájuk erőltetik a „normális” társadalom elvárásait. Az elmegyógyintézet az „erkölcsi egyneműség és a társadalmi felügyelet” helyszínévé válik,³³ a pszichiátria pedig e gyakorlat segítője. Hasonló kritikát fogalmazott meg a magyar származású Szász Tamás – angol szerzői nevén Thomas Szasz –, aki kategorikusan tagadja, hogy létezne olyan, hogy „mentális betegség”.³⁴ Szerinte a modern pszichiátria minden látszat ellenére nem pusztán objektív tudomány, hanem olyan ismeretrendszer, amely szervesen összefügg a morális kérdésekkel, vagyis a helyes viselkedéssel, ebből pedig az következik, hogy a „kórképek” felállításával a pszichiátorszakma megfosztja a „pácienseket” attól, hogy sajátos módon éljék és megéljék az életüket.³⁵ Ez a folyamat nem kerülte el a pszichopatiát

³² BLAIS et al.: *A Meta-Analysis Exploring the Relationship between Psychopathy and Instrumental versus Reactive Violence*. *Criminal Justice and Behavior*, 2014/7. 806–807. pp. (doi: 10.1177/0093854813519629).

³³ FOUCAULT, MICHEL: *Madness and Civilization. A History of Insanity in the Age of Reason*. (ford. Richard Howard) Vintage, New York, 1989. 258. p.

³⁴ SZASZ, THOMAS: *The Myth of Mental Illness*. In: Szasz, Thomas: *Ideology and Insanity. Essays on the Psychiatric Dehumanization of Man*. Syracuse University Press, Syracuse, 1991. 11. p.

³⁵ SZASZ: i. m. 18. p.

sem, amelyet a modern orvostudomány ugyanúgy a „normálisnak”, „tipikusnak” minősített emberi működésmódoktól való eltérésként konstruált, mint számos más „elmebetegséget”.³⁶

Foucault, Szász és a többi hasonlóan gondolkodó szerző álláspontja első olvasatra szokatlannak, sőt, abszurdnak tűnhet, hiszen a modern társadalmakban sok szempontból mélyen meggyökeresedett a közvéleményben a tudomány objektivitásának, az egyéni szeszélyektől való függetlenségének nimbusza. Ezek a teoretikusok azonban nem a mentális állapotok kutatásának létjogosultságát vitatják el.³⁷ Kritikájuk magvát az az aligha vitatható tény képezi, hogy a pszichiátria, mint általában a tudományok, végső soron emberi konstrukció, ezért működésükre befolyással lehetnek a társadalom hatalmi viszonyai is. Ráadásul a tudomány természetéhez hozzátartozik a tévedés lehetősége, ami a korban előremutatónak tűnő, de később megcáfolt ismereteken alapuló, olykor kifejezetten káros módszerek alkalmazásához is vezethet. A tévedés és a társadalomban uralkodó hatalmi viszonyok szétválaszthatatlanul összefonódhatnak, ennek következtében pedig előfordulhat, hogy az a „normális”, amihez képest adott korban a „kórost” viszonyítják, pusztán valamely domináns csoport nézőpontját tükrözi.

Szemléletes példa erre a homoszexualitás „patologizálásának”, majd „depatologizálásának” története. Ma már evidenciaszámba megy, hogy a homoszexualitás nem minősül mentális zavarnak, a *Diagnostic and Statistical Manual* első két kiadása azonban még ekként minősítette, majd az Amerikai Pszichiátriai Társaság Felügyelőbizottsága 1973-ban döntött arról, hogy a homoszexualitást eltávolítja a kézikönyvből.³⁸ Ez az eset jól demonstrálja azt az aggályt, hogy a tudományosság tekintélyével felruházott kategóriák sem szükségképpen mentesek az emberi tényezőktől, a mögöttes előfeltevésektől. A pszichopátia esetében annyiból árnyalni kell a példát, hogy míg a homoszexualitás bizonyítottan nem veszélyes a társadalomra, addig a pszichopátia szerves összefüggést mutat a „normálistól” eltérő magatartással és a bűnözéssel. A pszichiátria története arra figyelmeztet, hogy minden esetleges túlzás ellenére nem minden alap nélküli az az aggodalom, amit Foucault és Szász a pszichiátriának mint az orvostudomány egyik ágának a társadalmi vetületével kapcsolatban fogalmaztak meg.

A homoszexualitás példája napjainkból visszatekintve annyiból különbözik a pszichopátia kérdésétől, hogy míg az előbbi ma már kétséget kizáróan nem tekinthető társadalomra veszélyesnek, és e minőségét régebben is elsősorban eszmei „veszélyességéből” vezették le, az a szexuális és erkölcsi szokásokkal függött össze, addig a pszichopátia folytán elkövetett bűncselekmények gyakran irányulnak az élet és a testi épség, illetve a vagyon ellen, és az ilyen cselekmények visszaszorításához fűződő társadalmi érdek sohasem volt vita tárgya. Mindazonáltal szükséges röviden utalni arra, hogy amikor a mentális

³⁶ E folyamat áttekintéséhez lásd: MASON, TOM: *An Archaeology of the Psychopath. The Medicalization of Evil*. In: Mason, Tom (szerk.): *Forensic Psychiatry. Influences of Evil*. Humana Press. Totowa, 2006. 89–108. pp.

³⁷ Ami azt illeti, Szász Tamás minden meghökkenítő állítása dacára pszichiáter volt, állításainak rendhagyósága azok radikális *laissez-faire* szemléletéből fakadt.

³⁸ Ez a döntés nem eredményezte azonnal a homoszexualitás mentális zavarként való minősítését: a döntést követően ez a nemi orientáció „szexuális orientációs zavarként” megmaradt (abban az esetben, ha az alany zavart érez a vonzódása miatt), ezután pedig a *DSM* harmadik kiadásában az ego-dystoniás homoszexualitás szerepelt. A homoszexuális nemi irányultság mentális zavarként való értékelése 1987-ben szűnt meg végérvényesen. DRESCHER, JACK: *Out of DSM: Depathologizing Homosexuality*. Behavioral Sciences. 2015/5. 570–571. pp. (doi:10.3390/bs5040565).

rendellenességekhez való társadalmi viszonyulásról van szó, akkor ahhoz társulhat egy társadalmi, illetve hatalmi dimenzió is.

2. A pszichopátia az egyes büntetési célok viszonylatában

Négy olyan cél különböztethető meg, amelyekkel a büntetőjog elmélete rendszerint igazolja a társadalomra veszélyes magatartások büntetéssel sújtását, a megtorlás, az elrettenítés, a rehabilitáció és a társadalom védelme. Ezek a célok természetesen nem egymást kizáróak, és valószínűleg nincs olyan elméletalkotó, aki kizárólag egyetlen céllal magyarázná a büntetőjog rendeltetését. Az alábbiakban azt igyekszem kifejteni, hogy az egyes büntetési célok hogyan viszonyulnak a pszichopáták büntethetőségének kérdéséhez.

A társadalomra veszélyes, jogellenes cselekmények büntetésének (illetve jogkövetkezésménnyel sújtásának) céljai három tényezőre tekintettel határozhatók meg. A büntetés irányulhat egyrészt az elkövető személyére és az ő pszichéjének, szemléletmódjának megváltoztatására. Másrészt tekintettel lehet az áldozat személyére, az áldozatnak történő elégtétel nyújtására. Harmadrészt irányulhat általánosságban a társadalomnak a bűnelkövetőtől való megvédésére. A különféle büntetési célok e három szempontot eltérő hangsúlyokkal képviselik, az ily módon kialakuló hangsúlykülönbségek miatt pedig meghatározzák azt, mennyiben érvényesíthetők az egyes célok a pszichopata elkövetők vonatkozásában.

2. 1. Megtorlás

A megtorlás talán a legősibb cél, amit a civilizált társadalomban élő emberiség a társadalomellenes cselekmények büntetésének igazolása gyanánt megfogalmazott. Eredete a *lex talionis* ősi elvére vezethető vissza, azonban az okozott sérelemnek az elkövetőre való pontos „visszamérése” helyett az egyes társadalmak idővel áttértek arra, hogy az okozott sérelmet valamilyen más természetű büntetéssel torolták meg. A megtorlási elméletek lényege nagy vonalakban úgy foglalható össze, hogy az elkövető megérdemli a büntetését, amiért bűnös módon megsértette a társadalom normáit (közelebbről: a büntetőjog szabályait). A hangsúly tehát nem azon van, hogy amennyire lehetséges, ugyanazt a sérelmet okozza a közösség az elkövetőnek, mint amit ő is okozott a sértettnek, hanem azon, hogy a bűnt büntetésnek *kell* követnie, és ezt a büntetést a tettel arányosan kell kimérni.

Horváth Tibor a büntetési elméletek fejlődéstörténetét összegző monográfiájában különbséget tett a moralista és az utilitarista büntetési elméletek között, és az e distinkció alapjául szolgáló különbségeket egészen az antik görög filozófiáig látta visszavezethetőnek.³⁹ A megtorlási elméleteken belül szintén tehető hasonló elhatárolás. A megtorlási elméletek hagyományosan morális gyökerűek, és azon alapulnak, hogy valamiképpen helyre kell állítani a transzcendens vagy metafizikai rendben azt az egyensúlyt, amit a

³⁹ HORVÁTH: i. m. 19–20. pp.

bűnelkövető felborított. Ez jellemző az antikvitás nagyjainak filozófiájára,⁴⁰ és a nyomdokaikon haladva megjelent a középkor büntetőjogi gondolkodásában is.⁴¹ Az emberek igazságtétel iránti igénye és vágya azonban nyilvánvaló társadalmi tény, ebből pedig az következik, hogy a bűncselekmény állami úton történő megtorlása társadalmilag is hasznos lehet, mert elmaradása nem kívánatos következményekhez, mindenekelőtt az államban és a jogrendben való bizalom gyengülését eredményezheti. Ily módon a megtorlási elméletektől nem szükségképpen idegenek az utilitárius megfontolások. Az alábbiakban a megtorlás és a pszichopátia összefüggéseinek a morális/utilitárius kettősség mentén való tárgyalása következik.

2. 1. 1. A megtorlás mint a morálból fakadó büntetési cél: Kant megtorláselmélete és annak implikációi

A megtorlási elmélet tiszta formájának legismertebb változatát rendszerint Kantnak tulajdonítja a tudomány. Kant *Az erkölcsök metafizikájában* világossá teszi, hogy egy személy bíróság általi megbüntetésének jogcíme sohasem lehet az, hogy ezzel az elkövető vagy a társadalom számára valamilyen nagyobb előnyt biztosítanak; ez a tétel egyenesen következik abból a jól ismert alapvetésből, hogy az ember mindig öncél, sohasem lehet eszköz.⁴² Ha az elkövető bűncselekményével megsérti valaki más szabadságát, azzal – a kategorikus imperatívusz értelmében – saját magát is megfosztja a megsértett szabadságtól: ezt az elvet Kant a lopással szemléltette, e példa szerint aki mástól lop, az általában a tulajdon biztonságát, ebből következően a saját tulajdonbiztonságát is megingatja. Ez a sérelem úgy állítható helyre, ha a büntetésre jogosult állam az általa meghatározott időre és módon – bebörtönzés vagy kényszermunka formájában – birtokba veszi az elkövető munkaerejét.⁴³ Mások megbüntetésének az alapja csakis az lehet, hogy készakarva büntetendő cselekményt követtek el.⁴⁴ A büntetés mértékét és módját pedig a „megtorlás joga” határozza meg.⁴⁵

Azt, hogy az állam jogosult korlátozni az alattvalók szabadságát, Kant abból kiindulva magyarázta meg, hogy a jog legfőbb elveként azt tételezte: mindenki köteles úgy gyakorolni döntési szabadságát, hogy az megférjen mások szabadságával az egyetemes törvénynek megfelelően.⁴⁶ Ha valakit illetéktelenül korlátoznak szabadságában, azzal rosszat tesznek, és ezt a rosszat az állam a szabadság védelme érdekében akár kényszerrel is visszaszoríthatja.⁴⁷ Ebből a felhatalmazásból származnak az állam által alkotott törvények, köztük a büntető törvények is.

Az elkövető akaratlagosan büntetendő cselekményt követett el, ez az, amiért megérdemli a büntetést. A büntetés joga Kant szerint kizárólag a szuverént illeti meg, ezért Kant

⁴⁰ HORVÁTH: i. m. 22. p., 24. p.

⁴¹ HORVÁTH: i. m. 35. p.

⁴² KANT, IMMANUEL: *Az erkölcsök metafizikája*. (ford. Berényi Gábor) In: Kant, Immanuel: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése; A gyakorlati ész kritikája; Az erkölcsök metafizikája*. Gondolat Kiadó. 1991. 438. p.

⁴³ KANT: i. m. 439. p.

⁴⁴ Uo. 442. p.

⁴⁵ Uo. 439. p.

⁴⁶ Uo. 326. p.

⁴⁷ Uo. 327. p.

az igazságos megtorlást megkülönböztette a bosszúvágy érzésétől. A különbségtétel rendszertani szinten is tükröződik: a megtorlás kérdését Kant az állam jogainak körében tárgyalja, a bosszúvágyat az egyén mások iránti kötelezettségei körében, a felebarátok iránti szeretet kötelezettségével szembeni bűnök között. A jogsértő cselekményekért a sértettnek nincs joga bosszút állni, az csakis a szuverén, az állam kiváltsága; hasonlóképpen, az erkölcsi szférában az egyén nem torolhatja meg sajátkezűleg az őt ért sérelmet, mert arra kizárólag a legfőbb morális törvényhozó lenne jogosult.⁴⁸

A pszichopátia és a kanti emberkép közötti összefüggéseket tárgyaló tanulmányában Jeffrie Murphy meglehetősen rigorózus következtetések felé közelít, amikor megállapítja, hogy a pszichopáták mint személyek nem lehetnek jogok alanyai, és az emberek nem kötelesek őket morális lényekként kezelni, vagyis egyfelől nem kell morális felelősséget tulajdonítani nekik – és ezáltal számon kérni rajtuk a cselekedeteiket –, másfelől azonban a másik embernek általában kijáró morális tisztelettel sem tartoznak nekik.⁴⁹ Nem sokkal később azonban jelentős mértékben enyhíti tézisént a következő kifogásokra tekintettel: 1. a pszichopátia megállapítását számos módszertani kérdőjel övezi, 2. a mentális rendellenességekre hivatkozással történő jogfosztás könnyen a politika visszaélészerűen alkalmazott eszközévé válhat, 3. nem hagyható figyelmen kívül annak kérdése, hogy a társadalom vajon nem felelős-e a pszichopátia kialakulásáért, továbbá 4. elképzelhető, hogy a pszichopátának minősített személy valamikor a jövőben morális értelemben vett személlyé válik.⁵⁰

Murphy tézise szélsőségesnek tűnik, de a bemutatott ellenvetésekkel valójában önmagát oltja ki, emellett – és számunkra ez a fontos – kérdéses, mennyire lehet relevanciája a jog számára, továbbá nem sok egzakt iránymutatást ad arra nézve, mihez kezdjen a társadalom a pszichopata bűnelkövetőkkel. A cikk 1972-ben jelent meg, és a bemutatott aggályok részben már ekkor aktuálisak voltak – maga Murphy említ hipotetikus, de a korszellem fényében nem alaptalan példákat a mentális rendellenesség kategóriáival való lehetséges visszaélésre –, részben pedig igazolta őket az utókor – a pszichopátia lehetséges társadalmi tényezői egyre több figyelmet kapnak, és bizonyos korlátozott eredmények nem zárják ki az eredményes kezelés lehetőségét sem. Murphy voltaképpen csak a pszichopátia mint mentális rendellenesség morális relevanciájáról értekezett, arról azonban nem szólt, hogy megállapításainak van-e következménye a büntetőjogi felelősségre nézve.

A fentiek alapján a következő két, egymással összefüggő kérdés fogalmazható meg. 1. Mennyiben tekinthető morális személynek a pszichopata a kanti értelemben? 2. Ha a válasz nemleges, az mennyiben zárja ki a pszichopata megtorlási alapú büntetőjogi felelősségre vonását?

1. Összességében azt lehet mondani, hogy a kanti kategóriák korlátozottan alkalmasak a pszichopáták „moralitásának” jellemzésére. *Az erkölcsök metafizikájának alapvetésében* Kant kifejti, hogy az ember egyszerre tartozik az értelem világához és az érzéki világhoz. Az értelmi világot a tiszta akarat autonómiájának elve érvényesül, vagyis az az

⁴⁸ KANT: i. m. 580–581. pp.

⁴⁹ MURPHY, JEFFRIE G.: *Moral Death: A Kantian Essay on Psychopathy*. *Ethics*, 1972/4. 295–296. pp. (doi: 10.1086/291852).

⁵⁰ MURPHY: i. m. 296–297. pp.

erkölcsi törvény, amelyet a tiszta ész önmaga számára meghatároz és amely általános törvényhozás tárgyát képezhetné; az érzéki világban viszont az ember a természeti törvények heteronómiájának tárgya, vagyis a külső világ törvényei – köztük a vágyak, érzelmek – hatással vannak a cselekvésre.⁵¹ Mivel nem kizárólag az értelem világához tartozik, ezért nem szükségszerűen érvényesül az akarat autonómiája, hanem Legyenként, kötelezettségként jelenik meg.⁵² Kant nem hagy kétséget afelől, hogy álláspontja szerint ezek olyan erkölcsi elvek, amelyek minden emberben, még a bűnözőkben is megvannak, csupán a bűnözők könnyebben engednek az erkölcsi elvekkel ellentétes hajlamaiknak – vagyis az érzéki világhoz tartozó ösztönzőknek.⁵³

A Kant által kifejtettekből világosan következik, hogy az erkölcsös cselekvés vezérelvei függetlenek a külvilágtól, illetve az emberi vágyaktól, hajlamoktól, továbbá a tiszta ész parancsainak felismerésére való képességgel az emberek általában rendelkeznek. A pszichopátiával kapcsolatos kutatások több ponton ellentétben állnak a kanti tézisekkel. Az e helyütt megválaszolni kívánt kérdés szempontjából két, egymással szorosan összefüggő megállapítás kiemelését tartom szükségesnek. Az első megállapítás a pszichopáták erkölcsi érzékével kapcsolatos, a másik pedig az azonnali vágykielégítést célzó magatartással.

Az erkölcsi érzék fejlettségének vizsgálatára két fő módszer ismert. Az egyik Lawrence Kohlberg nevéhez fűződik. Az általa kidolgozott feladványban arra a kérdésre kell megindokolt választ adni, hogy ellophatja-e a férj az újonnan felfedezett rákgyógyszert a gyógyszerkészítőtől, ha ez utóbbi a gyógyszert az anyagköltség tízszereséért forgalmazza, és a férj kölcsönökkel sem képes kifizetni az árát.⁵⁴ Az erkölcsi érettség fokmérője a válasz indokolásának komplexitása (tehát nem az, hogy a válaszadó szerint az adott helyzetben helyes-e vagy helytelen ellopni a gyógyszert). A másik módszer az Elliot Turiel nevéhez köthető „morális/konvencionális” teszt. Ez a teszt annak vizsgálatára irányul, képesek-e az alanyok megállapítani egy normasértésről, hogy az morális vagy konvencionális szabályt sértett-e. Morális transzgresszióról akkor beszélhetünk, ha a normasértés következményei mások jogaival és jólétével kapcsolatosak, a konvencionális szabályok megsértésének következményei a társadalmi rendet érintik. A teszt alanyaitól megkérdezik, mennyire ítélik súlyosnak az adott normasértést, miért tartják helytelennek a normasértést, valamint azt, elfogadhatónak tartanák-e a kérdéses magatartást, ha az nem volna tilos.⁵⁵

Blair és társai megállapítása szerint a Kohlberg-féle teszt nem utalt egyértelműen a pszichopáták morális érzékének sérültségére. Bár egyes vizsgálatok kimutatták, hogy a pszichopata bűnelkövetők jellemzően alacsonyabb színvonalon indokolták válaszukat, a

⁵¹ KANT, IMMANUEL: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*. (ford. Berényi Gábor) In: Kant, Immanuel: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése; A gyakorlati ész kritikája; Az erkölcsök metafizikája*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1991. 88. p.

⁵² KANT (1991a): i. m. 90. p.

⁵³ Uo. 90–91. pp.

⁵⁴ Lásd például: KOHLBERG, LAWRENCE: *Conscience as Principled Responsibility: On the Philosophy of Stage Six Discussion*. In: Zecha, Gerhard–Weingartner, Paul (szerk.): *Conscience: An Interdisciplinary View*. Salzburg Colloquium on Ethics in the Sciences and Humanities, D. Reidel Publishing Company. Dordrecht, 1987. 6–7. pp.

⁵⁵ TURIEL, ELLIOT: *The development of social knowledge. Morality and convention*. Cambridge University Press. Cambridge, 1983. 55–58. pp.

különbség sokkal inkább a bűnelkövetők (köztük pszichopatak és nem pszichopatak egyaránt), valamint a büntetlen előéletűek között mutatkozott.⁵⁶ Markánsabb különbségeket mutattak ki a morális/konvencionális teszt alapján végzett vizsgálatok, melyek alapján úgy tűnik, a pszichopatak a morális normák megsértését is hajlamosabbak megengedhetőnek tartani, ha azokat egzakt előírások nem tiltják, vagyis nem, vagy csak korlátozottan észlelik a kétféle normatípus közötti lényegi eltéréseket.⁵⁷ Blairék összegzése szerint a kutatásokból nagy bizonyossággal levonható a következtetés, hogy a pszichopatak erkölcsi érzéke sérült az egészséges emberekéhez képest.

A pszichopatak azonnali vágykielégítése és ezzel összefüggésben a hosszú távú tervezésre, a távlati cél érdekében a rövid távú igények feláldozására való képtelensége meglehetősen jól dokumentált, és ez a tulajdonságuk következetesen megjelenik a pszichopatakról írt jellemzésekben. Hare a műveiben számos meghökkentő esetet bemutat, amelyekkel szemlélteti ennek az impulzivitásnak a működését. Egy ilyen esetben a később a PCL-R teszten magas pontértéket szerzett személynek egy összejövételre tartva eszébe jutott – mindössze hat-hét háztömbnyire az otthonától –, hogy elfelejtette magával hozni a pénztárcáját, ezért egy fadoronggal kirabolta a legközelebbi benzinkutat.⁵⁸

A fentiekben bemutatott tulajdonságokat figyelembe véve kézenfekvőnek tűnik az a következtetés, hogy a pszichopatak nem a kanti értelemben vett morális személyek és nem képesek a „tisza észből” fakadó erkölcsi parancsok követésére. Emellett Kant egyértelművé teszi, hogy az erkölcsi törvény független az érzéki világ törvényszerűségeitől, ideértve az emberi vágyaktól, a pszichopatak egyik legkarakterisztikusabb tulajdonsága éppen az impulzusaik fölötti kontroll hiánya. A kanti filozófia fényében a pszichopatak nem morális személyek. A kategorikus imperatívusz metafizikai természetének magyarázata során Kant hangsúlyozza, hogy a kategorikus imperatívusz nem vezethető vissza a pusztán fiziológiai magyarázatokra, így az érzésekre sem.⁵⁹ Ha az erkölcsi parancsokra a Van és a Legyen e szigorú különválasztása alapján tekintünk, akkor felvethető az az érv, hogy a pszichopatak kognitíve képesek felfogni akár az elemi erkölcs parancsait, akár a jogszabályi tilalmakat, és ezek ismeretében képesek hozzájuk igazítani a magatartásukat. Ezt a felvetést azonban jelentős mértékben gyengíti a pszichopatak fent említett impulzív természete és az, hogy nem képesek tanulni a tapasztalataikból.

2. A fentiekből az a következtetés vonható le, hogy a megtorlás a kanti terminusok alapján csak fenntartások mellett fogadható el büntetési célként a pszichopata elkövetők vonatkozásában. A pszichopata képtelen arra a belátásra, ami alapján elvárható lenne tőle, hogy ne kövessen el bűncselekményt, illetve morális alapja van a vele szemben a tettehez arányos büntetés kiszabásának. Ez a meglátás két tényező együttes figyelembe vételével azonban árnyalható. Az egyik az ember mint öncél gondolata, ami Kant büntetéselméletének is a magvát képezi. A másik az a jól ismert gondolatmenet, amit Kant a lopás példáján keresztül fejt ki: eszerint a lopás „minden lehetséges tulajdon biztonságát” fenyegeti, a tolvaj azonban mégis élni akar, amire csak úgy képes, ha mások táplálják, ezért cserébe azonban az állam birtokba veszi a munkaerejét „tetszés szerinti munkára”.⁶⁰ Ha

⁵⁶ BLAIR, JAMES et al.: *The Psychopath. Emotion and the Brain*. Blackwell Publishing. Malden, 2005. 57. p.

⁵⁷ BLAIR et al.: i. m. 58–59. pp.

⁵⁸ HARE (1999): i. m. 58–59. pp.

⁵⁹ KANT (1991): i. m. 491. p.

⁶⁰ KANT (1991): i. m. 439. p.

a pszichopata emberi minősége miatt öncélként gondolunk, akkor mindenkor kötelesek vagyunk tekintettel lenni méltóságára, ezért megbüntetésének alapját csakis az képezheti, hogy bűncselekményével általánosságban megsértette valamely társadalmi intézmény vagy érték (tulajdon, testi épség, élet, stb.) biztonságát, ideértve a saját intézményeinek, értékeinek biztonságát is, az ebből fakadó egyensúlytalanság pedig az arányos büntetéssel állítható helyre. E gondolatmenet pedig kiegészíthető a moralitás megdönthetetlen vélemével, amit a pszichopata emberi mivoltából vezethetünk le: noha a pszichopata a szigorúan vett kanti terminusok értelmében nem morális személy, ez nem lehet indok sem felelősségének kiiktatására, sem arra, hogy társadalom a pszichopatát ne kezelje egyenlő méltóságú tagjaként a büntetés – vagyis a bűncselekmény által okozott egyensúlytalanság korrigálása – révén. Azok a jelenleg még korlátozott ismeretek, melyek szerint bizonyos esetekben a pszichopátia, illetve a pszichopaták bűnelkövetési hajlama kezelhető, továbbá a pszichopaták bűnelkövetési hajlama csökken az életkor előrehaladtával, némiképp alátámasztják ezt az elképzelést, mert abba az irányba mutatnak, hogy rendszerint a pszichopaták is képesek a normális társadalmi életre.

2. 1. 2. A megtorlás haszonelvű vonatkozásai az empirikus kutatások fényében

A megtorlás azonban nem kizárólag morális gyökerű fogalomként értelmezhető. Kant gondolatait azért volt indokolt a fentebb olvasható terjedelemben elemezni, mert a megtorlás legtisztább elmélete, amely világosan túlmutat a nyers, zsigeri bosszúvágyon – sőt, attól kategorikusan el is határolódik –, és a megtorlást mint a büntetés indokát egy polgári társadalom keretei közé helyezi, a königsbergi filozófus nevéhez fűződik, továbbá Kant kompromisszumot nem tűrően kizárja az utilitárius szempontokat elméletéből arra hivatkozással, hogy azok eszközként kezelik az egyént. Ugyanakkor a megtorlás és a haszonelvűség nem szükségszerűen egymást kizáró fogalmak. Az alábbi gondolatmenet ezzel összefüggésben igyekszik rávilágítani néhány szempontra.

A megtorlás igénye a megsértett társadalmi rend helyreállítása iránti jogos elvárástól fakad. Ez az elvárás nem csupán valamiféle absztrakt kalkuláción alapuló, eszmei egyensúlyra irányul – bár a kanti elképzelés értelmében ebben gyökerezik a megtorlás mint az észből eredő követelmény, illetve a bosszúvágy mint pusztán hajlam közötti különbségtétel –, hanem empirikus aspektussal is bír. A társadalomnak van valós igénye a megtorlásra, és arra is, hogy azt főszabály szerint az arra felhatalmazott állami szervek mérjék ki. Bilz ezt a „delegált bosszú” (*delegated revenge*) elméletének nevezi, utalva ezzel arra, hogy a társadalom mintegy átruházza a jogos bosszút a hivatalos szervekre. A büntetőjogi büntetés egyik lehetséges rendeltetését abban látta, amit ő „expresszív funkciónak” (*expressive function*) nevezett: ez a társadalom rosszallásának – a cselekmény súlyához mért – formális keretek között történő kifejezése.⁶¹ Ennek másik oldala az, hogy az emberek elvárják a bűncselekmény elkövetőjének megbüntetését. Ez önmagában aligha újdonság: nyilvánvaló, hogy a társadalom a biztonsága miatti aggodalomtól, valamint erkölcsi felháborodásától indítva igényli, hogy az állam a rendelkezésre álló intézményrendszer

⁶¹ Lásd például FEINBERG, JOEL: *The Expressive Function of Punishment*. In: Feinberg, Joel: *Doing and Deserving. Essays in the Theory of Responsibility*. Princeton University Press, Princeton, 1974. 114–115. pp.

útján elégtételt vegyen a jogsértésekért – Kenworthy Bilz ezt a funkciót nevezte „delegált bosszúnak” (*delegated revenge*).⁶² Mindemellett az egyre gyarapodó empirikus vizsgálatok is egyre árnyaltabban segítenek rálátnunk a társadalom megtorlás iránti igényének okaira. Így például szintén Bilz mutatott rá arra, hogy a büntetés mint „spektáculum” (*spectacle*) egyfajta „referendum az áldozat társadalmi helyzetéről és értékéről”, és míg az elkövető sikeres megbüntetése azt fejezi ki, hogy a társadalom számára az áldozat értékes, addig a megbüntetés elmaradása arról tanúskodik, hogy az áldozatot a társadalom nem tartja elég sokra.⁶³ Ezt a magyarázatot megerősítette Lerner kísérlete, amely a következőképpen zajlott: az alanyok megfigyelték, ahogy a kísérletben részt vevő „áldozat” fájdalmat él át „elektromos sokk” következtében. Az alanyok egyik csoportja kompenzálhatta az áldozatot, és dönthetett úgy, hogy a sokk helyett pénzt kapjon. Az alanyok másik csoportjának erre nem volt lehetősége. Lerner azt állapította meg, hogy azok, akik kompenzálhatták az áldozatot, kedvezőbben nyilatkoztak az áldozatról, mint azok, akik ezt nem teheték meg; ezért arra következtetett, hogy az áldozat, aki elégtételt nyert, magasabb társadalmi megbecsüléssel bírt, mint aki nem.⁶⁴ Emellett – és ez a megállapítás alapvetően összhangban van a hétköznapi intuíciónkkal – a büntetőjog működőképességéhez – sok egyéb tényező mellett – szükséges, hogy hitelesen közvetítse azt a képet, hogy valóban igazságot szolgáltat és megbünteti a büntetésre méltókat.⁶⁵

Paul Litton egy roppant alapos és körültekintő tanulmányban a pszichopátia büntetőjogi felelősség szempontjából releváns tulajdonságait áttekintve arra a sajátos következtetésre jut, hogy bár a pszichopátákból bizonyítottan hiányzik a morális érzék, ez önmagában több okból sem indokolja a felmentést. Tekintve, hogy a tanulmány tagoltan és szisztematikusan elemzi a problémát, érdemes némi kritikai elemzést szentelni neki.

Litton legfontosabb gondolata az, hogy a büntethetőségnek a pszichopátia alapján történő kizárása jobban dehumanizálja a pszichopátákat, mintha ugyanúgy büntetnék őket, mint a mentálisan egészséges terhelteket, és ezért valójában a pszichopátáknak is inkább az az érdekük, hogy büntetéssel sújtsák őket az általuk elkövetett bűncselekményekért.⁶⁶ E gondolatmenet egybeesik azzal a felvetéssel, amit fentebb Kant filozófiájából vezettem le, miszerint a pszichopata elkövető méltóságának és öncélúságának megőrzése végett felállítható egy morálitási vélelem, vagyis annak megdönthetetlen vélelme, hogy a pszichopata morális lény és – egyéb kizáró körülmények fennállása híján – alkalmas a felelősségre vonásra.

Litton haszonelvű – a pszichopata érdekeire, „jólétére” tekintettel lévő – alapokon látja indokoltnak a pszichopáták felelősségre vonását. Az imént kifejtetteken túl azonban más haszonelvű megfontolást is előad. A jelen tanulmány tárgyát azok a megfontolások érintik, amelyek a társadalom és az áldozat szempontjait tükrözik. Litton szerint a közvélemény nem túrné, ha a kóros elmeállapotra hivatkozással eltekintene a jogalkalmazó a

⁶² BILZ, KENWORTHY: *The Puzzle of Delegated Revenge*. Boston University Law Review. 2007/5. 1062. p.

⁶³ BILZ: i. m. 1089. p.

⁶⁴ LERNER, MELVIN J.–MILLER, DALE T.: *Just World Research and the Attribution Process: Looking Back and Ahead*. Psychological Bulletin. 1978/5. 1031–1032. pp. (doi: 10.1037/0033-2909.85.5.1030).

⁶⁵ ROBINSON, PAUL H. – DARLEY, JOHN M.: *The Utility of Desert*. Northwestern University Law Review. 1997/2. 477–478. pp. (doi: 10.2139/SSRN.10195).

⁶⁶ LITTON, PAUL: *Criminal Responsibility and Psychopathy: Do Psychopaths Have a Right to Excuse?* <http://ssrn.com/abstract=2296172> (2021. 04. 16.).

pszichopatak büntetéssel sújtásától, emellett az áldozatok tisztességtelen éreznék a társadalom részéről a büntetés alóli mentesülést (függetlenül attól, hogy valóban az áldozatok negligálása-e, ha a kóros elmeállapot miatt marad el a büntetés), továbbá a büntetőjog mint a társadalom számára közvetített üzenet kiüresedik, ha az emberek azt látják, hogy a pszichopatiával társított, széles körben elítélt tulajdonságok a büntethetlenséggel kapcsolódnak össze.⁶⁷

A pszichopata büntetőjogi felelőssége tehát szorosan összefügg a büntetőjogba vetett közbizalommal. A kérdést vizsgálva dilemma áll elénk. Egyrészt büntetéssel csak az az elkövető sújtható, aki rendelkezik az elkövetéshez szükséges belátással, ezen belül azzal a képességgel, hogy felismerje cselekménye morális súlyát, illetve azzal az általános önuralommal és előrelátási képességgel, ami alapján észszerűen elvárható tőle a jogkövető magatartás – márpedig ezek a képességek a pszichopatakból „alkatilag” és nekik nem felróható módon hiányoznak. Másrészt viszont alapvetően teljes értékű életet élő emberekről van szó, akik esetében a büntethetőség kizárása érthető felháborodást keltene a lakosság és az áldozatok körében. Az ugyanis nem vitatott, hogy kognitív szempontból a pszichopatak éppúgy tudják, ha valamit tilt a törvény, mint az átlagos polgárok, a társadalomhoz való viszonyuk pedig – állapotukból fakadóan – olyan, ami az emberekből megütközést vált ki. Ezt a dilemmát végső soron Litton sem oldja fel okfejtésében; sokkal inkább úgy tűnik, két, egymást kizáró lehetőség közül amellet foglalt állást, amely össz-társadalmilag előnyösebb.

2. 2. Elrettentés

Az elrettentés mint büntetési cél hatékonyságának kérdése a pszichopata elkövetőkkel (speciális prevenció), illetve leendő elkövetőkkel (generális prevenció) szemben viszonylag egyszerűen megválaszolható. Az elrettentés esetében a pszichopata morális készségeinek hiánya másodlagos jelentőségűvé válik, a fő kérdés ugyanis az, rendelkezik-e olyan kognitív képességekkel, amelyek révén képes felfogni, ha egy magatartás tiltott, és annak megfelelően cselekedni. Bizonyos értelemben a pszichopatak tisztában vannak vele, hogy egyes magatartásokat tilt a törvény – még ha nem is érzik, miért indokolt a tilalom –, azonban arra nem képesek, hogy kontrollálják büntetőjog-ellenes magatartásukat, továbbá arra sem, hogy az esetleges elítélés után, a büntetésből tanulva nagyobb önkontrollt tanúsítsanak.

Évtizedes tudományos konszenzus mutatkozik abban, hogy a PCL-R a bűncselekmény-elkövetés, illetve a visszaesés megbízható előrejelzőjének számít. Régóta ismert adat, hogy a pszichopatak a lakossági arányukhoz képest jóval magasabb arányban vannak jelen a börtönlakosságban: Hare 1996-ban azt írta, a pszichopatak a lakosságnak hozzávetőleg 1%-át teszik ki, ehhez képest a börtönpopulációnak mintegy 15-25%-át alkotják.⁶⁸ Kiehl és Hoffman – részben Hare megállapításaira alapított – becslése szerint az Egyesült Államokban a pszichopata lakosság mintegy 93%-a szabadságvesztését tölti,

⁶⁷ LITTON: i. m. 45–46. pp.

⁶⁸ HARE, ROBERT D.: *Psychopathy. A Clinical Construct Whose Time Has Come*. Criminal Justice and Behavior. 1996/1. 26. pp. (doi: 10.1177/0093854896023001004).

feltételes szabadságra bocsátás vagy próbára bocsátás hatálya alatt áll.⁶⁹ A PCL-R előrejelzési hatékonyságát már viszonylag korán megerősítették a kutatások,⁷⁰ és az Egyesült Államokon túl is – ahol a legalaposabban kutatták a jelenséget – úgy tűnik, hogy a PCL-R segítségével elvégzett pszichopátia vizsgálatok megbízható előrejelzői a visszaesésnek, ebbe az irányba mutat Hare és társainak az észak-amerikai, a svéd és az angol helyzetet áttekintő összehasonlító tanulmánya.⁷¹ Egy friss kutatás arra a következtetésre jutott, hogy a PCL-R 2-es aspektusába tartozó tulajdonságok, köztük mindenekelőtt a közömbösség/empátiahiány fennállása bizonyult az erőszakos visszaesés leghatékonyabb előrejelzőjének.⁷² Egyes metaanalízisek óvatosabban fogalmaznak, és azt a következtetést vonják le, hogy a pszichopátia alapján mérsékelt hatékonysággal jelezhető előre az antiszociális viselkedés,⁷³ illetve a visszaesés, de ezen a körön belül a PCL-R alkalmazásával érhető el a legmegbízhatóbb eredmény.⁷⁴

Összességében tehát a pszichopátia és a visszaesés esélye közötti összefüggés nemcsak *prima facie* kézenfekvő, hanem a tudományos konszenzus is alátámasztja. Ebből a felszínes áttekintőből pedig már sejthető, hogy az elrettentés célja aligha érvényesül a pszichopáták esetében. A pszichopátia több tünete is azt támasztja alá, hogy sem a büntetés kilátásba helyezése nem retenti el a pszichopata elkövetőt, sem a büntetés kiszabása nem szolgál kellő tanulsággal a számára. Az impulzivitás, a felelősségtudat hiánya, a viselkedés gyenge kontrollja – összevetve a fentebb bemutatott adatokkal – abba az irányba mutatnak, hogy a büntetés kilátásba helyezése aligha bizonyul elrettentőnek. Ebből önmagában – értelemszerűen – nem következtethetünk arra, hogy a pszichopata elkövetők büntetését mellőzni kellene, ugyanakkor azt érdemes látni, hogy nem lehet reálisan arra számítani, hogy az elrettentés mint büntetési cél ebben az elkövetői csoportban elérje a hatását.

2. 3. Rehabilitáció

A pszichopátia kutatásának körében e mentális rendellenesség kezelhetőségének kérdése jelenleg az egyik legtöbb bizonytalansággal terhelt, legvitatottabb problémakör. A pszichopata elkövető rehabilitációjával kapcsolatban a következő, némiképp sarkos tézismondat fogalmazható meg: ha vannak kellően megbízható és hatékony kezelési módok, akkor lehet szó a pszichopata elkövetők rehabilitációjáról, egyelőre azonban nem állítható, hogy ott tartanánk.

⁶⁹ KIEHL, KENT A.–HOFFMAN, MORRIS B.: *The Criminal Psychopath: History, Neuroscience, Treatment, and Economics*. Jurimetrics, 2011/4. 359. p.

⁷⁰ Például HARRIS, GRANT T. et al.: *Psychopathy and Violent Recidivism*. Law and Human Behavior, 1994/6., 634. (doi: 10.1007/bf01065856).

⁷¹ HARE, ROBERT D. et al.: *Psychopathy and the Predictive Validity of the PCL-R: An International Perspective*. Behavioral Sciences and the Law. 2000/5. 623–645. pp. (doi: 10.1002/1099-0798(200010)18:5<623::AID-BSL409>3.0.CO;2-W).

⁷² SOHN et al.: *The utility of the Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R) facet and item scores in predicting violent recidivism*. Aggressive Behavior. 2020. 5–6. pp. (doi: 10.1002/ab.21922).

⁷³ LEISTICO, ANNE-MARIE R. et al.: *A Large-Scale Meta-Analysis Relating the Hare Measures to Antisocial Conduct*. Law and Human Behavior. 2008. 39–40. pp. (doi: 10.1007/s10979-007-9096-6).

⁷⁴ DOUGLAS, KEVIN S. et al.: *Risk for Criminal Recidivism. The Role of Psychopathy*. In: Patrick, Christopher J. (szerk.): *Handbook of Psychopathy*. Second Edition. The Guilford Press. New York, 2018. 700. p.

A pszichopátia kezelése lehet megelőzés, illetve a már diagnosztizált rendellenesség utólagos kezelése. A „megelőzés” kifejezés a lehető legtágabban értendő: lényegében nem a pszichopátia előfordulásának csökkentéséről van szó ebben az esetben, hanem általános közjóléti, közegészségügyi intézkedésekről, ha úgy tetszik, a tudomány által igazolt józan ész követelményeiről. A „megelőzés” tehát nem büntetőpolitikai vagy büntetőjog-tudományi probléma, és nem is szűkíthető kifejezetten a pszichopátia jogi vonatkozású kérdéseire, azonban mégis érdemes röviden említést tenni róla, mert ezzel is szemléltethető, milyen sokrétű problémahalmaz felé mutat a pszichopátia jogi relevanciájának elemzése. Fentebb szó esett már arról, hogy a pszichopátiát biológiai, pszichológiai és társadalmi körülmények együtthatásával is magyarázzák. Ezt a komplex szemléletmódot alátámasztják az olyan, születés előtti és gyermekkori körülmények, mint a várandós anya életmódja (pl. stressznek való kitettség, mérgező anyagoknak való kitettség, alkoholfogyasztás, dohányzás), valamint a gyermek megfelelő táplálkozása.⁷⁵ E megállapítások tanulsága nem különösebben előremutató módon – ám aligha vitathatóan – ennyi: az államnak gondot kell viselnie az emberek – különösen a magzatok és a gyermekek – egészségének védelmére és a nélkülözés mérséklésére, mert ezzel a pszichopátia előfordulását, és ezért közvetetten a bűnözést csökkentheti.

Mindezek mellett a pszichopátia kezelésével kapcsolatban megoszlanak az álláspontok. Egyes longitudinális vizsgálatok abba az irányba mutatnak, hogy a pszichopátia tartós állapot, ami egész felnőttkorban fennáll.⁷⁶ Az idő múlásával az ebből fakadó viselkedés változhat: egy kutatás szerint a pszichopáták körülbelül negyvenéves korukra szignifikánsan alacsonyabb mértékben tűnnek fel az igazságszolgáltatási statisztikákban, mint a korábbi életszakaszokban, ez a meglátás azonban önmagában nem szükségszerűen jelenti azt, hogy a pszichopáták ekörül az életkor körül felhagynak a bűnöző életmóddal, mert ez a csökkenés fakadhat abból is, hogy korábbi bűncselekményeik miatt hosszabb tartamú szabadságvesztést töltenek, esetleg kockázat- és ingerkereső életvitelük következtében már fiatalabban meghaltak.⁷⁷ Úgy tűnik tehát, hogy az időmúlás nem eredményezi szükségszerűen a pszichopáták bűnözői életmódjának mérséklődését.

Ennél derülátóbb képet fest fel Polaschek és Skeem áttekintése, akik szerint az újabb kutatások megkérdőjelezik azt az uralkodó tudományos nézetet, mely szerint a pszichopátiára jellemző személyiségvonások a felnőttkorban megváltoztathatatlanok. Ennek kapcsán három körülményre mutatnak rá: egyrészt a kutatások kimutatták, hogy bizonyos pozitív tulajdonságok, mint az önkontroll, a kedvesség, az érzelmi stabilitás a felnőttkor előrehaladtával erősödnek. Másrészt jelentős fejlemények történtek olyan rendellenességek kezelhetősége tekintetében, amelyekkel a pszichopátia jelentős komorbiditást mutat. Harmadrészt a magas visszaesési kockázatot jelentő elkövetőkre szabott kezelések

⁷⁵ GLENN, ANDREA L. – RAINE, ADRIAN: *Psychopathy. An Introduction to Biological Findings and Their Implications*. New York University Press. New York, 2014. 179–184. pp.

⁷⁶ SHAW, JULIA – PORTER, STEPHEN: *Forever a Psychopath? Psychopathy and the Criminal Career Trajectory*. Häkkänen-Nyholm, Helinä – Nyholm, Jan-Olof (szerk.): *Psychopathy and Law. A Practitioner's Guide*. Wiley-Blackwell. Chichester, 2012. 203. p.

⁷⁷ SHAW – PORTER: i. m. 204–205. pp.

akarva-akaratlanul a pszichopátiával összefüggő személyiségvonásokra is irányulnak.⁷⁸ A kutatások egyelőre nem nyújtanak kétséget kizáró bizonyosságot a pszichopátiára jellemző személyiségvonások kezelhetőségét illetően és számos kérdés vár még megválaszolásra,⁷⁹ azonban nem alaptalan annak reménye, hogy ezek megválaszolásával a jövőben a pszichopátia egy kezelhető mentális állapot lesz. Ennek tétje nem csupán az, hogy a társadalom védelme szavatolható-e ilyen módon, hanem segíthet oldani a pszichopátia önmagában véve stigmatizáló jellegét, továbbá tudományosan igazolt eszközzel segítheti ki az igazságszolgáltatást a célzott és hatékony jogalkalmazás megvalósításában.⁸⁰

2. 4. A társadalom védelme

Tágabb értelemben minden büntetés a társadalom védelmére irányul, hiszen azért írja elő őket a törvény, illetve azért alkalmazzák őket, hogy a társadalom megvédje magát. Szűkebb értelemben azonban a társadalom védelme mint büntetési cél lényege a következőképpen foglalható össze: a fogvatartott az elzárás időtartama alatt – értelemszerűen – nem képes ártani a társadalomnak. Ennek a büntetési célnak a pszichopátiával való összefüggése veti fel a legkevesebb kérdést a pszichopátiával összefüggésben, ugyanis semmilyen közvetlen összefüggés nem áll fenn e büntetési cél és az elkövető mentális állapota között. A társadalomvédelem önmagában az elítélt korlátozásával – vagyis jellemzően vele szemben szabadságvesztés alkalmazásával – megvalósul.

A társadalom védelme olyan büntetési cél, ami elsősorban a társadalom igényeit tartja védendő értéknek, és ehhez képest az elkövető személyében történő esetleges változások – legyen szó „megjavulásról” vagy a speciálpreventív hatás érvényesüléséről – másodlagosak. Ennek rögzítése azonban hangsúlyosabbá teszi a jelen tanulmány szűkebb témáján túlmutató kérdéseket, nevezetesen a büntetés-végrehajtás körülményeivel kapcsolatos emberi jogi és humanitárius aggályokat – amelyek a pszichopátiától függetlenül aktuálisak –, valamint a pszichopata fogvatartottak viselkedését, amelyre jellemzőek a manipulációs törekvések – a rabtársak és a börtönszemélyzet irányában egyaránt –, valamint a kiszámíthatatlan erőszak.⁸¹ Ennek rövid említése azért indokolt, mert olyan körülményre hívja fel a figyelmünket, amit mindig érdemes szem előtt tartani egy szűkebb kérdéskör elemzése során: nevezetesen, hogy a vizsgált kérdés egy nagyobb összefüggésrendszer része.

3. Következtetés

A pszichopátia gyakorlati büntetőjogi relevanciája az elmúlt évtizedekben jelentős tudományos figyelmet vont magára. A felmerülő probléma nem új, hiszen a pozitívista büntetelméletek pontosan abból a megfontolásból indultak ki, hogy az egyén viselkedését

⁷⁸ POLASCHEK, DEVON L. L. – SKEEM, JENNIFER L.: *Treatment of Adults and Juveniles with Psychopathy*. In: Patrick, Christopher J. (szerk.): *Handbook of Psychopathy*. Second Edition. The Guilford Press. New York, 2018. 718. p.

⁷⁹ POLASCHEK – SKEEM: i. m. 725. p.

⁸⁰ Uo. 726. p.

⁸¹ LAUERMA, HANNU: *Psychopathy in Prisons*. In: Häkkinen-Nyholm, Helinä – Nyholm, Jan-Olof (szerk.): *Psychopathy and Law. A Practitioner's Guide*. Wiley-Blackwell. Chichester, 2012. 224–117. pp.

a környezete, illetve a pszichológiai alkata determinálja, ami pedig értelmetlenné teszi azt, hogy az állam a büntetés kiszabással az elkövető gondolkodására, viselkedésére tudjon eredményesen hatni, ehelyett a viselkedést befolyásoló okozati folyamatok „átállítására” kell törekedni, legyen szó a társadalmi környezet jobbá tételéről vagy az elkövető pszichéjének „meggyógyításáról”. A pszichopátia ennek a problémakörnek egy sajátos esete, amelynek bonyolult megítélése – és a neki szentelt jogtudományi figyelem – abból fakad, hogy a pszichopáták tudatában vannak cselekményüknek és azok közvetlen következményeinek, ennek ellenére morális érzékük korlátozott, ezért a jogi és erkölcsi tilalmaknak való megfelelés számukra „alkatilag” nehezebb. Emiatt pedig a jogtudománynak állást kell foglalnia abban a kérdésben, hogy terheli-e jogi felelősség a pszichopátát a cselekményeiért. E kérdésen belül is megkülönböztetett figyelem illeti a büntetőjogi felelősséget részben azért, mert a pszichopáták bűnelkövetési hajlandósága magasabb az átlagnál – vagyis a kérdésnek jelentős büntetőjogi relevanciája van –, részben pedig azért, mert fontos világossá tenni, hogy e sajátos mentális állapot fényében életszerű-e a jogban ismert felelősséget számon kérni az elkövetőn.

A jelen tanulmány ezt a problémakört a büntetési célok rendszerének fényében igyekezett körbejárni, rámutatva arra, hogy a pszichopátia sajátosságai a büntetési célok érvényesülését bizonyos korlátok közé szorítják. Az elemzés keretét a büntetési célok négyes rendszere szolgáltatta, a következőképpen: megtorlás, (az elkövetői fókuszra tekintettel speciális) prevenció, rehabilitáció, a társadalom (szűkebb értelemben vett) védelme. Az elemzés azonban bizonyos mértékig tekintettel volt a moralista és az utilitárius büntetési felfogások szemléletbeli különbözőségére – ennek a megtorlás vonatkozásában volt jelentősége –, továbbá arra, hogy az egyes büntetési célokban eltérő hangsúllyal jelenik meg az elkövető, az áldozat és a társadalom.

Mіндеzekre figyelemmel a tanulmány a következő megállapításokra jutott. Miközben az egyes szerzők által vallott álláspont, miszerint a pszichopata nem „morális lény”, humanitárius okokból semmiképp, de filozófiai okokból sem szükségszerűen tartható, a megtorlás mint büntetési cél a pszichopata elkövető vonatkozásában nehezen értelmezhető, tekintve, hogy a pszichopáták legfeljebb kognitíve vannak tisztában azzal, mi tilos és mi nem, de mind az ehhez szükséges erkölcsi érzék, mind az önkontroll hiányos. A megtorlásnak inkább az utilitárius, vagyis a társadalom jogos igazságérzetére alapított aspektusa bír relevanciával. Az elrettentés hatékonysága a már említett önkontrollhiány és impulzivitás miatt hasonlóképpen kérdéses. A rehabilitációra a tudomány jelenlegi állása szerint nincs egyértelmű lehetőség, azonban egyes újabb kutatások bizakodásra adnak okot. A szűk értelemben vett társadalomvédelem pedig a pusztán természeténél fogva nem vet fel különösebben kérdéseket, hiszen ebben az esetben a fő szempont az elkövetőnek a társadalomtól való távol tartása.

ANDRÁS MOLNÁR

THE THEORETICAL DILEMMAS OF THE CRIMINAL LIABILITY
OF PSYCHOPATHIC OFFENDERS IN THE LIGHT OF THE
PURPOSES OF PUNISHMENT

(Summary)

The connection between brain research and jurisprudence raises the problem of the criminal liability of psychopathic offenders. The fundamental question is whether the defendant should be punished when he is proven to be a psychopath, considering the fact that psychopathy is a mental disorder the defendant cannot be blamed for, but it deprives him of the ability to recognize the moral weight of his act. This article attempts to analyze the problem by focusing on the system of the purposes of criminal punishments, pointing out that the characteristics of psychopathy restrict the fulfillment of these purposes.